

УДК 374.7(477)«1917/1941»(09)

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ ДОРОСЛИХ В УКРАЇНІ (1917–1941 РР.)

Фрига І.О., методист
науково-методичного центру організації
наукової роботи та моніторингових досліджень
Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті розглядається становлення системи освіти дорослих в Україні в період 1917–1941 рр., аналізуються складові цього процесу та висвітлюються особливості реалізації освіти дорослих. З'ясовано причини виникнення потреби в навчанні впродовж усього життя та суттєвого вдосконалення процесу освіти дорослих. Визначено роль організації «Просвіта» в освіті дорослого населення. Освіта дорослих розглядається як освітній процес навчання впродовж життя, який спрямований на задоволення освітніх потреб дорослих, їхнього подальшого соціально-професійного зростання та самореалізації.

Ключові слова: освіта дорослих, доросла людина, система освіти, неперервна освіта, шкільне будівництво, українізація освіти, радянська, реорганізація системи освіти.

В статье рассматривается становление системы образования взрослых в Украине в период 1917–1941 гг., анализируются составляющие этого процесса и освещаются особенности реализации образования взрослых. Выявлены причины возникновения потребности в обучении в течение всей жизни и существенного совершенствования процесса образования взрослых. Определена роль организации «Просвита» в образовании взрослого населения. Образование взрослых рассматривается как образовательный процесс обучения в течение жизни, который направлен на удовлетворение образовательных потребностей взрослых, их дальнейшего социально-профессионального роста и самореализации.

Ключевые слова: образование взрослых, взрослый человек, система образования, непрерывное образование, школьное строительство, украинизация образования, советизация, реорганизация системы образования.

Fryha I.O. ESTABLISHMENT OF THE EDUCATIONAL SYSTEM OF ADULTS IN UKRAINE (1917–1941)

This article examines the formation of adult education in Ukraine in period 1917–1941, analyzes the components of this process and highlights the peculiarities of the implementation of adult education. The reasons for the emergence of the need for lifelong learning and the substantial improvement of the adult education process are found. The role of the organization “Prosvita” in the education of the adult population is determined. Adult education is considered as an educational life-long learning process aimed at meeting the educational needs of adults, their further socio-professional growth and self-realization.

Key words: adult education, adult education system, continuous education, school building, Ukrainianization of education, sovietization, reorganization of education system.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших напрямів державної політики України є освіта, оскільки саме на неї покладені завдання з формування та розвитку людського потенціалу країни, множення інтелектуального ресурсу нації, створення умов для духовного самоствердження особистості. До того ж рівень професійної підготовки керівних і педагогічних кадрів закладів освіти, зокрема рівень функціональної компетентності керівних кадрів, завжди був і залишається визначальним у забезпеченні ефективності її функціонування.

XIX ст. увібрало в себе безліч проблем, пов'язаних зі складними питаннями існування державних утворень, життя та діяльності народів, їхні прагнення до реалізації різних прав, зокрема й на національну освіту. Неоднозначність оцінок тих часів спонукає до переосмислення історичного минулого, пошуків нових підходів до цивілізованого забезпечення прав на освіту. На підставі аналізу архівних джерел, наукової літератури визначаємо тенденції розвитку

освіти дорослих в Україні у другій половині XIX ст., де провідними були робота з ліквідації неписьменності, постійне зростання кількості загальноосвітніх шкіл для дорослих, поява концепції неперервної освіти, поширення ідеї неперервного навчання та наукових досліджень із проблем освіти дорослих, нових форм навчання для дорослих (курси та інститути підвищення кваліфікації), нових технологій, що дало можливість удосконалити процес навчання дорослих і зробити його неперервним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія розвитку освіти в Україні в радянський період завжди перебувала в полі зору науковців. Цією проблематикою займався ряд істориків. Зокрема, треба відзначити публікації А.Д. Бондаря, Н.М. Лещенка, А.В. Мороза, О.М. Шпортенка. Серед сучасних досліджень потрібно виділити праці В.Л. Борисова, М.М. Кузьменка, О.П. Рабенчука. Однак розгляд порушеної нами проблеми не можна вважати вичерпним, оскільки вона не отримала докладного висвітлення в наукових публікаціях.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження становлення та розвитку системи освіти дорослих в Україні у 1917–1941 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська історія 1917–1919 рр. характеризується великими й частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку освіти.

Зусиллями української інтелігенції після Лютневої революції 1917 р. поширювалися національні культурно-освітні організації – «Просвіти», які найбільш активно діяли серед сільського населення. «Просвіти» організовували бібліотеки, драмгуртки, хорові колективи, лекторії тощо. Вони налагоджували видавничу справу, розповсюджували українські книги, газети, часописи. У роботі «Просвіт» охоче брали участь відомі українські письменники, поети, композитори, актори. Завдяки діяльності «Просвіт» багато українців уперше дізналося про славне минуле свого народу, його боротьбу за національне й соціальне визволення, прилучалося до скарбниці вітчизняної та світової культури. «Просвітяни» охоче виступали перед масовою аудиторією, на мітингах, святкуваннях ювілеїв, пам'ятних дат, клопоталися про організацію українських шкіл і гімназій. У квітні й вересні 1917 р. в Києві відбулися просвітянські з'їзди, які сприяли консолідації «Просвіт». На початку осені в Україні діяли 952 культурно-освітні установи «Просвіти» [2].

Місцеві більшовицькі комітети, спираючись на підконтрольні їм органи влади, висували своїх представників до керівництва «Просвіт». Оголошувалося, що заможне селянство, поміщики й фабриканти не мають права брати участь у роботі «Просвіт». Відкрито ставилося завдання перетворити «Просвіти» на ідеологізовані заклади, знаряддя комуністичного виховання, «підвищення класової самосвідомості трудящого населення». У липні 1920 р. було вироблено зразковий статут «Просвіт», який визначив комуністичний характер їхньої діяльності. На той час число «Просвіт» уже перевищувало 1500 і продовжувало зростати. У червні 1921 р. їх було вже 4227. Однак перебудувати діяльність «Просвіт» виявилось неможливим, і тоді більшовики в 1921 р. пішли на знищення цих національних культурно-освітніх організацій [9].

Нова влада прагнула підпорядкувати своїм інтересам діяльність усіх культурно-освітніх і мистецьких закладів. Так, уже 17 лютого 1918 р. Народний секретаріат освіти України видав розпорядження місцевим радам «Про введення контролю над діяльністю кінематографів і театрів», у якому зазначалося, що «всі кінематографи і

театри служать, як і школи, народній освіті», що треба «закривати їх, якщо вони руйнують творчу роботу Радянської влади у цій галузі». Пізніше, в умовах громадянської війни, були націоналізовані й поставлені під контроль відповідних державних установ кінематографи, театри, бібліотеки, музеї та інші культурні й мистецькі установи [2].

Протягом громадянської війни склалася ціла система культурно-освітніх закладів, пристосована для проведення політичної лінії правлячої більшовицької партії. Цю роботу координував утворений на початку 1919 р. Народний комісаріат агітації та пропаганди, який спочатку очолював Артем (Ф. Сергєєв), а пізніше відома більшовичка з Росії – О. Коллонтай. Політико-освітньою роботою займався також позашкільний відділ Наркомату освіти УСРР. Під контролем цих органів працювала густа мережа закладів комуністичного спрямування – клуби, народні будинки, бібліотеки, хати-читальні, сільбуди тощо. Наприкінці 1920 р. в Україні діяло 15 000 культурно-освітніх закладів. Прагнучи якнайширше охопити своїм впливом населення, особливо селянство, більшовики створювали мобільні засоби політичної агітації – агітпоїзди, агітмайданчики, агітпароплави, колективи яких організовували лекції, концерти, мітинги, друкували та розповсюджували брошури, листівки, газети, політичні плакати [3].

Агітаційна робота, яку проводили більшовики, забезпечуючи ідеологічний вплив на маси, вносила у свідомість народу політизовані сурогати й мало сприяла підвищенню його культурного рівня.

З 1917 р. до весни 1920 р. в Україні було створено 20 національних професійних музично-драматичних театрів, близько 400 народних напівпрофесійних і 9000 самодіяльних художніх колективів [4].

У березні 1920 р. було затверджено українську систему освіти, яка діяла з різними доповненнями протягом десяти наступних років. В основу цієї системи було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом (на базі продуктивної праці для виявлення професійних нахилів дітей) і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти. З погляду наукової педагогіки українська система освіти стояла нижче за російську. Але її існування свідчило про невеликий тиск Москви й про певну незалежність Наркомосу України від уряду Росії. Розходження в українській і російській системах освіти зберегалися аж до 1930 року [8].

З 1924 року розпочався розрахований на шість років процес переходу до обов'яз-

кової освіти дітей. Створювалася необхідна матеріальна база, відбувся перехід до двоконцентрної моделі навчання школярів, вдосконалювалася система підготовки вчителів, що була вкрай необхідною з огляду на недовіру радянської влади до класово непевних кадрів і постійні чистки неблагонадійних. Загалом на кінець непу на Поділлі практично було збудовано систему освіти, яка заклала підвалини виховання «нової людини» [7].

Отож за короткий період української державності, незважаючи на складні умови політичного, соціально-економічного життя, урядові структури, громадські об'єднання й товариства доклали чимало зусиль до національно-культурного відродження України.

Освітня політика в Україні в 1920–1930-ті рр. відзначалася суперечливими тенденціями. Заходи з піднесення освітнього рівня широких народних мас, зокрема селянства, супроводжувалися спробами не лише просвітити, а й переробити традиційні світоглядні константи людей. Освіта повинна була наповнювати свідомість усіх здобувачів знань політико-ідеологічними цінностями суто радянського ґатунку, прищеплювати їм більшовицькі принципи класової моралі, забезпечувати комуністичний напрямок духовного розвитку.

Насадження ідеалів величезній масі людей через друковані засоби масової інформації було неможливим поки більшість громадян була неписьменною. Для формування нового світогляду населення потрібен був і загальний розвиток освітньої системи. У травні 1921 року Раднарком УСРР прийняв постанову, за якою всі неписьменні громадяни віком від 8 до 50 років зобов'язувалися навчитися грамоті [4]. Ліквідацією неписьменності займалася освічена частина населення в порядку трудової повинності. У поширенні освіти активну участь брали не лише навчальні заклади, а й культурно-просвітницькі установи, профспілки, комітети незаможних селян тощо.

Перше десятиріччя правління в Україні відзначилось швидким поширенням пунктів лікнепу. Вже на листопад 1927 року процент писемних у республіці зріс на селі з 15,5 % (довоєнний час) до 50 % [1]. У постанові XI Всеукраїнського з'їзду Рад «Про стан і перспективи культурного будівництва» від 15 травня 1929 р. зазначено про зростання кількості грамотних у республіці до 53 % [5].

Значні зусилля були спрямовані на ліквідацію неписьменності до десятиріччя більшовицького перевороту. Задля цього вдалося створити мережу курсів і шкіл ліквідації неписьменності. Проте матеріальна

скрута як слухачів, так і викладачів, брак підручників і методичних посібників гальмували цю грандіозну роботу. Відтак терміни реалізації програми неодноразово переносилися й вона не була виконана не лише до 1927 р., але й до 1930 р. [7].

У країні, де значна частина населення не вмiла читати й писати, успішний економічний розвиток, створення потужної промисловості, піднесення інших галузей господарства були неможливі без ліквідації неписьменності. У 1930 р. в Україні на курсах, у гуртках і школах лікнепу навчалося 1,6 млн дорослих. У 1932 р. їхня кількість зросла до 2,2 млн чол. За роки другої п'ятирічки лікнеп закінчили 1,5 млн чол., а школи малописьменних – 1,7 млн. Напередодні Другої світової війни масова неписьменність на території УРСР була здебільшого подолана. Перепис населення, проведений у січні 1939 р., засвідчив, що лише 15 % дорослих людей залишаються неписьменними. Однак переоцінювати ці досягнення не варто. Критерії грамотності на ті часи були надто занижені. Прагнучи продемонструвати «переваги» соціалізму в Україні, свою особисту роль, керівники органів народної освіти в багатьох районах до письмених відносили всіх, хто навчився розписуватися та освоїв елементарну лічбу [5].

Діяльність культурно-освітніх установ України в 30-ті рр. була одним із головних засобів збереження ідеологічного контролю над масами. Цим визначалась особлива увага держави до їхньої розбудови. У 1929–1941 рр. число клубів в Україні зросло з 11 до 25 тис., бібліотек – з 9,4 до 32,3 тис. [6]. Значно розширилася мережа кінотеатрів, музеїв, сільських будинків і хат-читалень. В умовах ліквідації неписьменності, модернізації економіки потяг населення до друкованого слова, інших джерел інформації зростав. Багато людей уперше знайомилися із творчістю видатних письменників України, Росії, зарубіжжя, надбаннями вітчизняної й світової культури. І це, без сумніву, був позитивний момент. Водночас засоби інформації слугували важливим знаряддям зміцнення тоталітарного режиму, впровадження політики русифікації в Україні. Якщо 1931 р. в республіці українською мовою виходило 90 % газет і 85 % журналів, то в 1940 р. їхня частка зменшилася відповідно до 70 % і 45 %. Культура й освіта в Україні щораз більше й більше набували російського характеру [5].

Зміни, що відбулися на нових територіях, мали суперечливий характер. З одного боку, експропріація маєтків великих землевласників, перерозподіл їхньої землі між українськими селянами; українізація

системи народної освіти, державних установ, судочинства; поліпшення медичного обслуговування, особливо на селі; націоналізація промислових підприємств, ліквідація безробіття та інше, з іншого – руйнація політичної та культурної інфраструктури, створеної місцевою українською інтелігенцією, насильницька колективізація, антицерковні акції, репресії, масові депортації населення. Модель суспільно-економічних перетворень у новостворених західних областях України була однаковою. Інакше й бути не могло, бо їхньою суттю була активна насильницька радянська, а з часом – і русифікація суспільно-політичного життя. Широко розгорнулося шкільне будівництво на територіях Західної України та Північної Буковини. Однак у шкільній сфері було чимало проблем, без вирішення яких про перебудову освітньої галузі в нових областях годі було говорити. Кількість неписьменних серед дорослого населення цих регіонів сягала 60–70 %. Протягом грудня 1939 р. після спеціально проведеного обліку дітей шкільного віку було виявлено, що близько 400 000 дітей Західної України у віці 8–13 років не навчалися, а 25 000 підлітків теж не були охоплені навчанням [9, с. 140].

У першому півріччі 1939/1940 навчального року школи працювали за перехідними програмами, спеціально складеними для них. Викладання релігійних дисциплін було скасовано. З 11 січня 1940 р. всі школи в західних областях України перейшли на навчальні плани та програми радянської школи, а до березня 1940 р. було завершено реорганізацію всієї системи освіти на радянських засадах.

У 1939–1940 рр. у всіх західних областях було створено інститути вдосконалення вчителів і районні методичні кабінети, які розгорнули планомірну роботу з підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів. Відкрилися для української молоді Львівський і Чернівецький університети, інші вищі та спеціальні середні навчальні заклади.

Запроваджувалися й інші стандарти в освіті: навчання хлопчиків і дівчаток у класах стало спільним; організовувалися спеціальні школи та класи для навчання неписьменних і малописьменних дітей віком від 12 до 16 років, а також у кожному обласному центрі та великих містах – річні курси підготовки вчителів для початкових і середніх шкіл [3, с. 808–809].

Влада приділяла серйозну увагу проблемам розвитку освіти. Її керівництво добре розуміло, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у розбудові держави. Уся ро-

бота Наркомосу здійснювалася під безпосереднім керівництвом більшовицької партії.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на підставі вивчення особливостей розвитку освіти дорослих у країні в другій половині XIX ст. нами визначені провідні тенденції розвитку освіти дорослих в Україні в другій половині XIX ст. До них ми відносимо такі: ліквідація неписьменності, що розпочалася в країні з 1920 року; зростання кількості загальноосвітніх вечірніх шкіл для дорослих; прагнення дорослих до навчання; централізація управління у справах освіти дорослих: перебування всіх областей України на особливому обліку партійних органів щодо роботи з ліквідації неписьменності; уніфікація навчальних планів і програм, а також їхня політизація; поширення ідеї неперервного навчання; що дало можливість удосконалити процес навчання дорослих і зробити його неперервним. Врахування цих тенденцій є важливою умовою розвитку освіти дорослих в Україні на початку XX століття.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у більш детальному вивченні системи освіти дорослих в Україні цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар А.Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки радянської влади. Український історичний журнал. 1967. № 11. С. 24–25.
2. Кузьменко М.М. Система освіти в УСРР у 1920-х рр.: історико-теоретичний аспект. Український історичний журнал. 2004. № 5. С. 66–80.
3. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: зб. документів у 2 т. К.: Держполітвидав УРСР, 1959. Т. 1.: 1917 – червень 1941. 884 с.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959 рр.: зб. документів у 2 т. К.: Держполітвидав УРСР, 1959. Т. 1: 1917 – червень 1941. С. 120, 368.
5. Культурне будівництво в УРСР (1928 – червень 1941 г.): зб. документів і матеріалів / В.М. Даниленко, В.М. Луговий, А.Г. Молодчикові та ін. К.: Наук. думка, 1986. С. 68, 5.
6. Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 20–24.
7. Олійник М.П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу НЕПУ (1921–1928 рр.). Хмельницький, 2015. 479 с.
8. Пахомова Т.Г. Розвиток післядипломної освіти педагогічних працівників в Україні (20–30-ті роки XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. Кіровоград, 2010. 20 с.
9. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30-50-ті роки XX ст. (історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 176 с.